

Montenegro – de sista kommunisterna

Valet

I svensk press kunde man efter valen i Montenegro den 30 augusti läsa att regeringspartiet, lett av president Milo Djukanović, fått ett par procent fler röster än oppositionen. Den instabila jämvikten innebar att regeringsbildningen försvårades och en risk att den västvänliga politik Djukanović fört i trettio år, skulle ersättas av serbiskt och ryskt inflytande.¹

Beskrivningen är i flera avseenden missvisande. De som 1988 avsatte parti- och statsledningen i Montenegro var uttalade anhängare till Slobodan Milošević och maktskiftet var ett led i den ”antibyråkratiska revolution” Milošević initierat. Milo Djukanović tog 26 år gammal över den viktiga posten som det montenegrinska kommunistpartiets sekreterare och var under större delen av 1990-talet en trogen allierad till Milošević. 1991, när Djukanović var premiärminister, besköt montenegrinska styrkor Dubrovnik sedan de plundrat och ödelagt den fyra mil långa kuststräckan söder om staden. Mot slutet av nittiotalet förändras relationerna till Milošević, och via en lös union 2003 upplöstes 2006 banden mellan Serbien och Montenegro. 2017 blev landet medlem av NATO.

Att Djukanović förlorat valet stod klart på söndagskvällen och två dagar senare erkände han sig besegrad. Tre oppositionspartier med mer än 50 procent av rösterna förfogar tillsammans över 41 av parlamentets 81 mandat, medan Djukanovićs parti har 30. Av återstående mandat kan han göra anspråk på högst åtta och mycket talar för att åtminstone något av de albanska och bosnjakiska partierna (2 plus 3 mandat) stöder den vinnande koalitionen. Djukanović kan förhålla bildandet av en ny regering och försöka splittra oppositionen, men utsikterna att återta makten med fredliga medel är små. Oppositionens seger är särskilt övertygande med tanke på det höga valdeltagandet (76,7 %) och de internationella observatörernas kritik av valprocessen.² Vad som skett är en revolution, eftersom kommunisterna i realiteten har regerat Montenegro sedan 1945, låt vara att de 1991 bytte namn till DPS (Demokratiska partiet socialisterna). Till skillnad från övriga delar av f d Jugoslavien har inga egentliga förändringar ägt rum ”efter murens fall” och Djukanović har i mer än trettio år styrt Montenegro via maffialiknande strukturer inbäddade i resterna av en patriarkalisk kultur och kommunistpartiets klanliknande organisation.

Varför förlorade Djukanović? En viktig faktor är den utbredda korruption³ som kritiserats i omvärlden men framförallt drabbat Montenegros invånare. Det handlar om samröre med brottssyndikat även utanför Balkan, smuggling, fastighetsaffärer, penningtvätt via en familjeägd bank, usurpation av statliga medel m.m. Till detta kommer en förvaltning där poster på olika nivåer är reserverade för politiskt pålitliga.

Ett annat skäl är det nationsbygge Djukanović ägnat sig åt, vilket skapat stora spänningar i

¹ Jfr t.ex. <https://www.dn.se/nyheter/varlden/jamnt-val-mellan-vast-och-ost-i-montenegro/>

² https://en.wikipedia.org/wiki/2020_Montenegrin_parliamentary_election

³ Steven Kay QC: *Montenegro, the People against the President. Corruption and Conflicts of Interest.* <https://montenegrowatch.com/interim-report-on-montenegro-april-2019-the-people-against-the-president-corruption-and-conflicts-of-interest/>

Montenegro. I korthet har det styrande partiet velat främja en montenegrinsk identitet som radikalt skiljer sig från den serbiska. Detta är inte helt lätt med tanke på historien och det faktum att befolkningen i Montenegro talar samma språk som serberna och därtill har samma religion. Mot den bakgrunden skapades ett särskilt skriftspråk, *montenegrinska*, som blev officiellt i och med konstitutionen 2007 och kodifierades 2010 med hjälp av kroatiska lingvister. Man har även försökt etablera en montenegrinsk kyrka som bildades i tysthet 1993 och registrerades först 2000 som NGO. Vi återkommer till dessa frågor och kan bara konstatera att det råder en specifik situation där det tidigare gemensamma språket har ersatts av montenegrinska, serbiska, bosniska och kroatiska, samt att talarna av montenegrinska utgör en minoritet av dem som har ett sydslaviskt modersmål.

Religionsfrihetslagen

Det som fick människor att på allvar vända sig mot regimen var genomdrivandet av en sedan länge förberedd religionslag som trots allvarlig kritik (även från påven Franciskus) antogs i slutet av december 2019. "Lagen om religionsfrihet" handlar i hög grad om den Serbiska ortodoxa kyrkans egendom. Kyrkan är tvungen att bevisa att den verkligen äger de kyrkor, kloster, inventarier och den jord man utnyttjar. Detta gäller inte minst egendom förvärvat innan 1918 när Montenegro blev del av en ny jugoslavisk statsbildning. I princip betraktas äldre kyrkor och kloster som en del av kulturarvet och statens egendom.

Europarådet avfärdade 2015 ett liknande förslag som konfiskation och föreslog två separata lagar. I sin genomgång av 2019 års version var man mer återhållsam, men pekade på brister när det gäller fastställande av äganderätt. Regeringen sade sig ha tagit hänsyn till Europarådets synpunkter, vilket tillbakavisades av kyrkan och oppositionen har pekat på att Europarådet vilseförts av makthavarna,

Det var detta som slutligen fick en stor del av befolkningen att vända sig mot regimen. I sitt övermod angrep Djukanović en kyrka som till skillnad från de politiska makthavarna delade människors livsvillkor, förkroppsligade moralisk integritet och försvarade vad många uppfattade som omistliga värden. Genom sin maktfullkomlighet sårade politikerna människors rättskänsla och respekt för traditionen, och framkallade en kulturellt-religiös protest som saknar motstycke i grannländerna och övriga Europa.

Från slutet av december 2019 deltog varje vecka tiotusentals människor över hela Montenegro i fredliga *Litije*, kyrkliga processioner.⁴ Scenariot växlade men slutade vid en kyrka eller ett kloster, med böner, psalmer, folkmusik och Montenegros nationalhymn. I processionerna gick präster, munkar och nunnor, ofta en biskop, arkimandrit eller metropoliten Amfilohije. I täten bar lekmän, kors, ikoner och kyrkliga standar, liksom Montenegros flagga och den traditionella montenegrinska/serbiska trikoloren.⁵

Det kan tyckas paradoxalt att en odöpt ateist försöker skapa en statskyrka. Djukanović hävdade att det var en logisk slutpunkt i bildandet av en självständig stat och en modern montenegrinsk identitet. Den nya kyrkan har emellertid inte erkänts av andra ortodoxa kyrkor

⁴ Procession i Bijelo polje 13 februari 2020. https://www.youtube.com/watch?v=UasUvx_17C0

Bar 16 februari 2020 https://www.youtube.com/watch?v=I5kwLPZ_ouk

⁵ Plevlje 20 februari <https://www.youtube.com/watch?v=6X8kuinbVZc> jfr även not 7.

och man har haft otur med ledarskapet. Både det nuvarande överhuvudet Mihailo och hans företrädare hade innan de var påtänkta som kyrkoledare fråntagits prästämbetet, i USA respektive Italien, på grund av sitt leverne och brott mot kanonisk rätt. Möjligen hade Djukanović räknat med amerikanskt stöd och en parallell till Ukraina, men den ekumeniske patriarken Bartolomeus har förklarat att det inte är tal om ett erkännande.

Från regimen sida hävdades att den serbiska ortodoxa kyrkan 1918 tillskansat sig egendom som rätteligen tillhör den montenegrinska staten, samt att den montenegrinska kyrkan innan samgåendet var autokefal, dvs. självständig. Påståendena är synnerligen tveksamma. Den ortodoxa kyrkan i Montenegro kom till innan det fanns en montenegrinsk stat och ingick i ett ärkebiskopsdöme för ”de serbiska länderna och kustlandet” som 1219 erkändes av patriarken i Nikea. Även om kyrkan i Montenegro i praktiken var autonom från slutet av 1700-talet var den aldrig erkänd som autokefal. Det är dessutom svårt att hävda att kloster och kyrkor som sedan 1100-talet byggts med hjälp av donationer skulle tillhöra dagens montenegrinska stat.

Även om Djukanović påstår att det inte är fråga om konfiskation, har nog Mihailo rätt: ”Om de inte tänker låta den montenegrinska ortodoxa kyrkan förfoga över denna egendom, skulle de inte återta den. Av 600 kloster och kyrkor har vi inte en enda”.

Montenegrinsk identitet

Det ironiska är att alla vet att kung Nikola (1841-1921), som regimen hänvisar till, betraktade sig som serb. Sången ”Där bortom bergen”, skriven av kungen, syftar på Kosovos befrielse och att ”serben ej längre blir slav” (under osmanerna). På samma sätt talas i den ursprungliga versionen av nationalsången om att befria ”serbernas släkte”. Detta illustrerar att den montenegrinska identiteten under historien har haft en stark serbisk dimension. Att man kunde vara både montenegrin och serb var en självklarhet.

Efter andra världskriget konstituerade Tito en montenegrinsk nation och de första folkräkningarna visade att 90 procent av invånarna var montenegriner och 3 procent serber. Efter Jugoslaviens sammanbrott var bilden en annan. 2003 ansåg sig 43 procent av medborgarna vara montenegriner och 32 procent serber. Samtidigt uppgav 64 procent att de talade serbiska och 22 procent montenegrinska. Sedan montenegrinskan 2007 blivit officiellt språk, sjönk andelen serbisktalande 2011 till 42,9 procent, medan de montenegrinsktalande ökade till 37 procent. Samtidigt identifierade sig 45 procent av invånarna som montenegriner och 29 procent som serber. Det kan tilläggas att de ortodoxa utgör 72 procent av befolkningen medan knappt 20 procent är muslimer (bosnjaker och albaner).

Enligt en opinionsundersökning i våras var 62 procent av de tillfrågade medlemmar av den serbiska ortodoxa kyrkan och 10 procent av den montenegrinska. Det betyder att 86 procent av de ortodoxa i Montenegro identifierar sig med den serbiska kyrkan, samt att mer än hälften av kyrkans medlemmar är montenegriner i etnisk mening. Vi har en situation där serbisk och montenegrinsk identitet uppenbarligen inte utesluter varandra, till skillnad från regimen idé om en identitet som står i motsättning till den serbiska.

Kampen för ”det heliga korset och den gyllene friheten”

Under proteströrelsen skapades en estetik som ytterligare förstärkte deltagarnas beslutsamhet. Infrastrukturen fanns till hands via kyrkan, liksom de grundläggande symbolerna.

Vandringarna, ibland milslånga från ensliga byar, genom städerna till historiska kloster och kyrkor filmades och spreds via Youtube. En särskild roll spelades av musik och sång. Den traditionella liturgin och folkmusiken blandades med populärmusik och nya sånger gav röst åt det som hände. Ett talande exempel är hur en känd sång från mitten av 1800-talet *Än gryr ej morgonrodnaden* fick svar i en rockversion där rappandet avbryts av refrängen *Den gryr, den gryr, morgonrodnaden* som skickligt använder den ursprungliga melodin och ordvändningarna *Još ne sviće rujna zora – Sviće, sviće rujna zora*:

Än gryr ej morgonrodnaden
Än dallrar ej bergens löv
Än varslar ej näktergalens röst
Att gryningen nalkas ⁶

Den gryr, ja gryr – morgonrodnaden
Från höjderna till havet
Genljuder rösten från berget
Och väcker folket ⁷

Det visade sig att den kyrka som till det yttre kan ge ett ålderdomligt intryck inom sina egna led hade tillgång till disputerade jurister och ekonomer (präster), liksom datorspecialister som via internet förmedlade välredigerade inslag från protesterna runt om i Montenegro.

Universitetslärare från olika fakulteter ställde sig bakom kyrkan och organiserade en serie manifestationer där den unge rektorn för prästseminariet i Cetinje, Gojko Perović tillsammans med lekmän och präster spelade en viktig roll. Mot detta hade regimen inget annat att komma med än gendarmer som i ibland bytte sida eller vägrade utföra sitt uppdrag. Att politikerna var djupt oroade framgår av att anställda inom polis och militär, liksom deras anhöriga, förbjöds att delta i processionerna. Även lärare utsattes för påtryckningar. Vid en högtidlig ceremoni i närvaro av flera biskopar med metropoliten i spetsen belönades en polis som förhindrat att en procession angreps av säkerhetsstyrkor. I sitt tacktal sade han: ”Det är bättre att återvända hem med rent samvete än med en oren batong”.⁸

Den centrala parollen under demonstrationerna var *Ne damo svetinje* – ”Vi ger inte [ifrån oss]

⁶ För en version från 1985 jfr https://www.youtube.com/watch?v=FLP4F3Rt_qw&t=57s Sången framförs även av en etno-grupp från Barcelona 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=PRnLazcAark>

⁷ Protestsången skrevs av Belgradgruppen Beogradski *sindikat* och finns i en textad version (engelska) som ger en engagerad och delvis idealiserad bild av rörelsen. Vi får se processionerna, hur man dyker i det iskalla flodvattnet efter *det heliga korset*, och slutar vid klostret *Djurdjevi Stupovi* när Bertane, grundat 1213. <https://www.youtube.com/watch?v=mXpOvSv37Kk&t=38s>

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=NV2KphR5WA0&t=3s>

helgedomarna”.⁹ En nyskriven sång¹⁰ på temat framfördes vid sidan av nationalhymnen¹¹ och sammankomsterna slutade med att de församlade tillsammans bad ”Fader vår.”¹²

Djukanović har beskrivit den serbiska kyrkan som ett instrument för ryskt inflytande. Detta sätt att resonera återspeglar attityder bland vissa amerikanska militärer och diplomater som ser världen i strategiska termer samt utgår från att det är möjligt att manipulera mänskligt handlande och konstruera identiteter. Denna förenklade syn på verkligheten strider mot socialpsykologins grunder och historisk erfarenhet. Med tanke på att de ortodoxa på Balkan inte är särskilt kyrkliga är protesterna anmärkningsvärda och knappast ett resultat av ideologisk indoktrinering, allra minst utifrån. Föreställningen om ortodox kristendom som *a priori* verktyg för Putin är fördomsfull. Folk hade helt enkelt fått nog av regimens arrogans och kyrkan hade en moralisk auktoritet som politikerna saknade. Det som skedde var en parallell till ”Wir sind das Volk” i DDR.

Det bör dessutom understrykas att det varken från metropolitens, biskoparnas eller prästerskapets sida har hörts nationalistiska paroller eller intoleranta påståenden om muslimer (bosnjaker, albaner) och katoliker (kroater) i Montenegro. Det är även så att företrädare för den islamiska gemenskapen offentligt har uttryckt solidaritet med kyrkans kamp för oberoende.¹³ Imamen i Budva hänvisade till den montenegrinske diktaren och frihetskämpen Marko Miljanov (1833-1901) som lyfte fram begreppen *čojstvo* (ridderlighet) och *junaštvo* (hjältemod): ”Hjältemod är att försvara mig mot andra, ridderlighet att försvara andra från mig själv”. Det idealet – som inte alltid respekterats i Balkans historia – tillhör protesternas underförstådda och ibland explicita bakgrund, liksom frasen att kämpa för ”det heliga korset och den gyllene friheten” som går tillbaka till 1700-talet och striden mot turkarna. De senares efterföljare är de kommunister som avrättade den montenegrinske metropoliten och ett stort antal präster efter maktövertagandet 1945.

Det är sant att kyrkan i Montenegro utgör en lojal del av den Serbiska ortodoxa kyrkan. Prästerna har en stark lokal förankring, men är delaktiga i en ortodox färgad kultur som de har gemensam med serber i det som en gång var Jugoslavien. Att Amfilohije som själv tillhörde en ansedd montenegrinsk släkt skulle vara ett redskap för Belgrad saknar all trovärdighet. Om något är han på grund av sin syn på Kosovo motståndare till president Vučić.

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=j6FlbmcAz8o>

¹⁰ Framförd av en kör i Kotor: <https://www.youtube.com/watch?v=q7DnkrkSssw> En version med engelsk text och bilder från processioner : <https://www.youtube.com/watch?v=Vz610fg2YX0&t=123s>

¹¹ Nationalsången förekommer i två varianter. Den nuvarande: O ljusa gryning i maj Vår moder Montenegro (eg. Svarta berg). <https://www.youtube.com/watch?v=ePoYQQnQHHA> [med engelsk övers.], sam en äldre version på samma folkmelodi börjar ”O hjältemodets ljusa gryning, vår moder Montenegro”. Därefter följer orden ”Endast du bevarar det serbiska släktets frihet. Må Gud och den Heliga Modern en gång återge oss allt”. Både varianterna har förekommit under protesterna. Här sjungs den äldre 4 januari 2020 vid det medeltida klostret Djurdjevi Stupovi <https://www.youtube.com/watch?v=R1TmfKSnzBo>.

¹² I Budva 2 februari: <https://www.youtube.com/watch?v=TtoNLhTnYs0>

¹³ Vid en manifestation i Herceg Novi gav Efenidja Husein Hodžić, ledare för den islamiska gemenskapen i regionen Budva och Boka, sitt stöd för de ortodoxas ”rättfärdiga kamp” och talade om solidaritet mellan muslimer och kristna i Montenegro. Han pekade på respekten för grundläggande värden i kristendom och islam. .

Valsegern och framtiden

Coronaepidemin satte tillfälligt stopp för proteströrelsen, men den återkom med full kraft under sommaren. Oppositionspartierna sökte upp potentiella väljare och kyrkan uppmanade folk att rösta.¹⁴ Mobiliseringen var framgångsrik och den segrande koalitionen består av tre politiska grupperingar eller koalitioner.¹⁵ Den största går under namnet ”För Montenegros framtid” och leds av den 62-årige professorn vid maskintekniska fakulteten Zdravko Krivokapić, vars politiska engagemang började för ett halvår sedan under konflikten med kyrkan. Koalitionen har 27 mandat och består av mer eller mindre konservativa partier med proserbisk inriktning. Därefter följer ”Fred är vår nation” med 10 mandat, lett av den 33-årige ekonomen Aleksa Bečić, ordförande för det liberala partiet Demokraterna. En tredje koalition ”Svart på vitt” erhöll 4 mandat och leds av 35-årige Dritan Abazović, som doktorerat i statsvetenskap i Sarajevo och tillhör Montenegros albanska minoritet.

Abazović är intressant eftersom han representerar ett allmänt liberalt alternativ men genom sitt ursprung utgör en bro till minoriteterna. Även de övriga partiledarna tonar ned sin nationella identitet. Krivokapić blev tillfrågad av en Tv-kanal i Belgrad om sin etniska tillhörighet och svarade att han är montenegrin, men medveten om sitt ursprung. Hans identitet är dock en personlig angelägenhet och han underströk behovet av samförstånd efter den splittring Djukanović förorsakat. Samma inställning har Aleksa Bečić, vilket framgår av valplattformens namn. Överhuvudtaget är dessa politiker måna om fredlig samlevnad i Montenegro och goda relationer till grannarna, inklusive Serbien. Att något hänt märks redan i deras sätt att använda språket.

Oppositionens mål var att avlägsna en korrupt regim. Man har därför lagt politiska meningsskiljaktigheter åt sidan och beslutat bilda en expertregering som under ett par år har tre uppgifter. För det första måste landets ekonomi saneras och demokratin stärkas. För det andra avser man att med hjälp av en ny lag fastställa rätten till egendom. För det tredje kommer man att utkräva ansvar för allvarliga brott begångna under kommunismen. Samtidigt har de nya ledarna förklarat att de respekterar Montenegros internationella åtaganden (NATO, erkännandet av Kosovo) och fortsätter att arbeta för ett medlemskap i EU.¹⁶

Läget är fortfarande ovisst och regimen anordnade 6 september ett massmöte i huvudstaden där man typiskt nog skanderade: *eviva, eviva, eviva Montenegro!* inte *leve Montenegro* på sydslaviska. Man gjorde även ett misslyckat försök att framkalla incidenter mellan kristna och muslimer i staden Plevlje. Vidare har nyckelpersonen Abazović trakasserats utanför sitt hem och utsatts för påtryckningar. I den största koalitionen finns radikala röster, men någon annan väg än samarbete finns inte. Lyckas man bilda regering, genomföra reformer och förhindra konflikter torde det få konsekvenser även i grannländerna. Inte minst kommer det som hänt att leda till en omvärdering av västvärldens roll på Balkan.

Kjell Magnusson

¹⁴ Jfr biskopen Joanikijes uttalande (engelsk text) https://www.youtube.com/watch?v=oTCHC3_M2IQ

¹⁵ Antalet partier är i de postjugoslaviska staterna stort och man bildar vanligen valkorporationer.

¹⁶ <https://www.kurir.rs/region/crna-gora/3528261/istorijski-dogovor-u-crnoj-gori-lideri-tri-koalicije-potpisali-sporazum-o-principima-nove-vlade-a-evo-sta-u-njemu-pise>